

Používanie jazyka v období Tretej ríše a jeho presahy do neskorších období

<https://doi.org/10.34739/clit.2024.18.19>

Language use in the Third Reich and its continuation in the later periods

Abstract: This paper deals with the language of the Third Reich, its attributes, and use in public communication. Many of its attributes inspired other totalitarian languages that emerged later on, for example, the language of the dictatorship of the proletariat, which was gradually formed under the strong influence of the USSR mainly in Central European countries after WWII. The same properties define languages of dictatorship today. Typical attributes of totalitarian languages include hate speech targeting selected groups, their members, and supporters but also glorification of the ruling ideology, its creators, and implementers. The spread of hatred during the Third Reich was achieved primarily through the purposeful use of multimodal texts and authoritarian style, metaphors, neologisms, euphemisms, excessive emotionality, and religious concepts.

Keywords: totalitarian languages, hate speech, multimodal texts, authoritarian style, metaphor, euphemism, excessive emotionality

Úvod

Príspevok sa zameriava na vlastností jazyka Tretej ríše (nem. Drittes Reich) a spôsoby jeho používania vo verejnej sfére komunikácie. Mnohé z jeho vlastností sa neskôr transponovali do jazykov neskorších totalitných režimov, napr. do jazyka tzv. diktatúry proletariátu, ktorá sa postupne utvárala po 2. svetovej vojne pod silným vplyvom vtedajšieho ZSSR, najmä v stredoeurópskych krajinách vrátane Československu, a taktiež do jazykov súčasných diktatúr. Jednou z podstatných spoločných vlastností jazykov totalitných režimov je nenávisť mocipánov k tým, ktorí sa vzpierajú totálnemu presadzovaniu štátnej ideológie a moci vo všetkých oblastiach sociálneho života. Šírenie nenávisťi v období Tretej ríše sa dosahovalo predovšetkým cieľavedomým používaním multimodálnych textov a autoritárskeho štýlu, metafor, neologizmov, eufemizmov, prehnanej emocionálnosti či náboženských konceptov

v nových kontextoch. Aktuálnosť tejto témy spočíva v tom, že aj v občianskej spoločnosti založenej na reálnom fungovaní politického pluralizmu a štátom nekontrolovanej spolkovej činnosti sa prejavujú čoraz častejšie atribúty jazykov totalitných režimov, najmä nenávisť v komunikácii („hate speech“) k jednotlivcom, k rôznym menšinám ako celku, alebo jej príslušníkom a sympatizantom. Predovšetkým je to v komunikácii na sociálnych sieťach najmä tam, kde nie sú stanovené pravidlá komunikácie, alebo ak aj sú stanovené, tak sa nie vždy dodržiavajú.

K niektorým publikáciám o jazyku Tretej ríše

O jazyku Tretej ríše vzniklo rozsiahle množstvo odborných článkov, vedeckých štúdií a monografií vrátane publikácií o rétorike hlavných predstaviteľov národného socializmu Adolfa Hitlera a Josepha Goebbelsa. Patria k nim napr. Burke (1983), Cancik (1980), Domarus (1988), Fröhlich (1987), Grieswelle (1972), Lankheit (1996), Pankau (1997), Sauer (1978), Schnauber (1972), Schmitz-Berning (1998). Filológ, literárny historik a spisovateľ Klemperer prenikol do povedomia mnohých intelektuálov i širokej verejnosti prostredníctvom dvoch dielov denníkov s názvom *Chcem vydať svedectvo* (2022, 2009), v ktorých nazerá na svoje postavenie z pohľadu obeť ako na postavenie židovského intelektuála, ale aj na prenasledovanie iných Židov v nemeckej spoločnosti v období nacizmu. Od počiatku vlády nacizmu v Nemecku zaznamenával jazykové javy, ktoré vnímal ako špecificky nové. Niektorým z nich venujeme pozornosť v ďalších častiach textu.

Typické vlastnosti jazyka v období Tretej ríše

Jazyk nositeľov a sympatizantov ideológie národného socializmu v období Tretej ríše bol deštruktívny v tom, že cieľavedome nahľodával v každodennej verejnej komunikácii dovtedy existujúcu toleranciu medzi rôznymi skupinami obyvateľstva. Nahrádzal ju šírením nenávisť ľudí patriacich do „národného spoločenstva“ (nem. Volksgemeinschaft) k ostatným skupinám, najmä k Židom, ktorí boli týmto spôsobom postupne exkludovaní na okraj spoločnosti. Jazyk ideológie národného socializmu znižoval prah citlivosti pre páchanie zločinov (teroru, masových vražd), nenávisť k tejto skupine a pre neoprávnené obohatenie sa na úkor ľudí patriacich k tomuto etniku.

Multimodálna komunikácia zohrávala zásadnú úlohu v komunikácii vedúcich činiteľov a ideológov národného socializmu s verejnosťou. Podstata multimodálnej komunikácie spočíva v používaní viacerých semiotických systémov, napr. hovorený jazyk a gestá, alebo písaný jazyk a obrázky (grafické prvky). Veľká časť medziľudskej komunikácie je multimodálna. Súvisí to jednak s multimodálnou percepciou, t. j. vnímaním reality viacerými zmyslami súčasne, jednak s multimodálnym poznávaním, t. j. kognitívnou činnosťou konštituovanou pod vplyvom jazyka, obraznosti a telesnej skúsenosti. Kľúčovou otázkou multimodálnej komunikácie je otázka synergie semiotických modov uplatnených pri konštruovaní významu komunikácie, t. j. otázka, ako sú mody integrované do celku komunikátu, aké funkcie plnia¹.

Jedným zo spôsobov multimodálnej komunikácie je komunikácia prostredníctvom filmu, ktorý dokáže efektívne cieľiť na špecifické publikum v rôznych sociokultúrnych kontextoch. Bol dôležitou osvedčenou súčasťou komunikácie aj medzi ideológmi národného socializmu a verejnosťou, resp. masami v období Tretej ríše. Z celkového počtu takmer 1 500 filmov vzniklo menej ako 100 na základe priameho príkazu ministerstva propagandy. Niektoré z nich boli priamou propagandou, ktorá nemala u divákov úspech, ďalšie so skrytou propagandou slúžili na pobavenie divákov. Minister propagandy Goebels posielal do kín agentov, ktorí sledovali reakcie publika – potlesk, smiech, nespokojnosť. Predtým než sa dostal film do všetkých kín, ho najprv otestovali „pokusní diváci“. Ak film zapôsobil na pokusné publikum tak, ako minister propagandy očakával, zaradili ho do programovej ponuky všetkých kín, ak nie, museli ho prerobiť, aby vyvolal u divákov očakávaný efekt. Predtým ako sa začalo s deportáciami židovského obyvateľstva z určitého miesta, boli zaradené do miestnej programovej ponuky kín antisemitsky ladené filmy. Goebels tým dokázal pripraviť miestne obyvateľstvo na udalosti vopred tak, aby neprotestovalo proti deportáciám². Časť filmov prezentovala Židov ako ohavné krysy vyliezajúce z kanálov a stok, aby sa zmocnili

¹ V lingvistiky sa termín multimodálna komunikácia (multimodalita) rozšíril v 90. rokoch 20. storočia vďaka prácam v tzv. sociálnej semiotike (Hodge R., Kress G., 1988; Kress, G., 2010). Ako priznávajú samotní zástancovia tohto výskumného smeru, termín multimodalita slúži na označenie skúmaného javu, t. j. integrovaného používania semioticky rôznorodých komunikačných prostriedkov, a nie je teda spojený s konkrétnym teoretickým rámcom (van Leeuwen, 2014). Termín multimodalita, multimodálna komunikácia alebo multimodálna interakcia sa používa aj mimo rámca sociálnej semiotiky, najmä v kritickej analýze diskurzu a konverzačnej analýze. (Kaderka, 2018).

² J. Drábik, *Fašizmus*, Bratislava 2019, s. 325.

vlády nad svetom. Tým sa ich propaganda snažila dehumanizovať, urobiť z nich tvory, ktoré nie sú ľuďmi, ale akoby zvermi. Búrali sa tak dehumanizačné zábrany väčšinovej populácie, ktorá sa tak často stávala ľahostajná voči ich utrpeniu, alebo sa priamo do antisemitských akcií či deportácií zapájala. Napríklad film *Večný Žid* nakrúcali v poľskom gete, pravdepodobne vo Varšave. Vybrali do neho tých najzbedačenejších Židov, aby ich ukázali ako „podľudí“ a parazitov s deštruktívnym vplyvom na spoločnosť. Antisemitská propaganda však bola natoľko zjavná, že Nemci ju predsa len neprijali tak, ako nacistický režim očakával. Preto Goebels pristúpil k podstatne sofistikovanejšiemu spôsobu zobrazovania Židov. Film *Žid Süß* je sofistikovanou antisemitskou propagandou. Je to príbeh o židovskom obchodníkovi Süßovi Oppenheimerovi situovaný do 18. storočia. Vďaka úplatkom sa stane finančným poradcom vojvodu z Württembergu, donúti ho zrušiť protižidovské zákony a spôsobí tým občiansku vojnu. Popritom znásilní mladé nemecké dievča, dá mučiť jej snúbenca a otca. Film končí drastickou popravou Süßa. Süß je zámerne znázornený ako zbabelec, ktorý narieka a prosí o milosť³. Okrem antisemitských motívov filmy často zdôrazňovali udalosti aj hrdinov z čias boja o moc, napr. *SA – Mann Brand* (1933), *Hitlerjunge Quex* (1933) alebo *Hans Westmar* (1933). Títo hrdinovia z pohľadu ideológov národného socializmu obetovali život pre dobro národa a zomreli v boji s komunistami. Presne to sa očakávalo od bežných Nemcov, preto mnohí išli na východný front aj zomrieť na front z presvedčenia⁴.

Metafory

Propagandisti národného socializmu označovali zo svojho pohľadu vybrané nepriateľské skupiny a ich členov prostredníctvom zomormných metafor ako „parazit“, „škodca“, „plazy“, „škodlivý bacil“. Používanie týchto metafor často slúžilo cieľavedomej dehumanizácii, a to najmä Židov a Rómov, ktorá sa prejavovala redukovaním ich biologicko-sociokultúrnej podstaty na biologickú. Vyjadreniami obsahujúcimi tieto metafory zasievali a diseminovali ich autori nenávisť k tým, ktorí nepatrili do „národného spoločenstva“, napr.: „Ale jej šírenie (židovskej populácie) je typickým javom pre všetkých parazitov; stále hľadá novú živnú pôdu pre svoju rasu“; „Je a zostane večným parazitom, parazitom,

³ *Ibidem*, s. 326.

⁴ *Ibidem*, s. 327.

ktorý sa šíri čoraz viac ako škodlivý bacil, len čo ho k tomu vyzve priaznivá živná pôda“⁵.

Používanie uvedených metafor nie je iba vecou dávnej minulosti. Na Slovensku sa vyskytovali rovnaké a podobné metafory v nedávnej minulosti, tiež sa objavujú aj v súčasnosti vo vyjadreniach niektorých politikov a politických strán. V prvom bode volebného programu LSNS pred parlamentnými voľbami v roku 2016 sa Rómovia spomínajú ako „paraziti, ktorí majú všetko zadarmo“. V druhom bode volebného programu, ktorý sa zaoberá rómskou otázkou, sa vyskytuje spojenie „paraziti v osadách“. V časti programu, ktorá je zameraná na sociálne otázky, sú Rómovia opäť nazývaní „parazitmi, ktorí neodpracovali ani deň“. Taktiež sa v ňom vyskytuje vyjadrenie: „prestaneme z našich daní živiť všetkých tých asociálnych parazitov“⁶. Tieto metafory sa často vytvárajú, resp. replikujú najmä na sociálnych sieťach. Súčasná predvolebná rétorika exprezidenta Trumpa orientovaná na americké prezidentské voľby 2024 sľubuje „vykoreniť komunistov, marxistov, fašistov a radikálnych ľavičiarov, ktorí žijú ako škodná zver našej krajiny, klamú, kraďnú a podvádzajú pri voľbách a urobia čokoľvek, či už legálne alebo nelegálne, aby zničili Ameriku a americký sen“⁷.

Na efektívnu pôsobiacu silu metafor v komunikácii upozorňuje Danesi⁸. Dehumanizujúce metafory fungujú tak, že aktivujú existujúce okruhy v mozgu. Tieto okruhy spájajú živé obrazy a myšlienky, nasmerujú našu pozornosť na určité aspekty, zatiaľ čo ostatné ignorujú. Čím sú tieto okruhy aktívnejšie, tým viac sa zaryjú do mozgu a tým ťažšie je ich vypnúť. Podľa Danesiho „skupiny šíriace nenávisť používajú metafory na aktiváciu týchto spínačov a podnecovanie ľudí k násilnému aktivizmu“⁹. Môžu nasmerovať naše myslenie a znepriatelíť si nás s určitými skupinami často bez toho, aby sme si to uvedomovali. Akonáhle ľudia uveria dezinformáciám, majú tendenciu držať sa týchto presvedčení napriek dôkazom o opaku. Hľadajú informácie, ktoré potvrdzujú ich presvedčenie, vyhýbajú sa všetkému, čo im odporuje alebo skresľujú javy. Preto je pomerne komplikované zmeniť názor ľudí so silným presvedčením.

⁵ A. Hitler, *Mein Kampf* (German Language Edition), Elite Minds, Incorporated, 2010, s. 334.

⁶ M. Podmaník, *Témy a jazyk strany Kotleba – Ludová strana Naše Slovensko v kampani pred parlamentnými voľbami 2016*, <https://is.muni.cz/th/mhoro/final.pdf> [dátum prístupu: 14.12.2023], s. 17–36.

⁷ <https://e.dennikn.sk/3737326/ako-to-cita-ivan-miklos-hrozi-amerike-diktatura-a-co-robit-aby-sa-tak-nestalo/?ref=list> [dátum prístupu: 14.12.2023].

⁸ <https://doi.org/10.4324/9781003349143> [dátum prístupu: 14.12.2023].

⁹ *Ibidem*.

Nekonečné množstvo dehumanizačných vyjadrení, resp. statusov na sociálnych sieťach i mimo nich, možno zovšeobecniť a zakategorizovať do nasledovných typov:

1. Komunikant A tweetuje: „Je čas, aby sme spoznali pravdu o skupine XY. Sú ako paraziti, ktorí napadli náš systém, vysávajú nás do sucha a manipulujú so všetkým zvnútra von.“ V tomto vyjadrení sa metafora „paraziti“ používa na dehumanizáciu skupiny XY a vzbudzovanie strachu a nedôvery voči tejto skupine.
2. Komunikant B na Facebooku píše: „Pozrite si toto video a uvidíte, ako skupina Y otravuje našu spoločnosť. Sú ako plazy, chladnokrvní a bez svedomia. Nemôžeme im dovoliť, aby nás naďalej kontrolovali.“ Tu sa metafora „plazy“ používa na vytvorenie negatívneho a dehumanizujúceho zobrazenia skupiny Y a na podporu konšpiračnej teórie.
3. Komunikant C na Instagrame píše: „Mainstreamové médiá vám nepovedia celý príbeh o skupine X. Sú to skutoční škodcovia, ktorí pracujú v pozadí a ničia naše hodnoty. Zdieľajte tieto informácie, prelomte ticho.“ V tomto prípade sa metafora „škodcov“ používa na dehumanizáciu skupiny X a šírenie dezinformácií¹⁰.

Neologizmy

Súčasťou rétoriky národného socializmu v období Tretej ríše boli neologizmy, ktoré sa tiež podieľali v zmysle teórie sociálneho konštruktivismu na vytváraní a fixovaní novej sociálnej reality. Na prenose vlastností zo zdrojovej pojmovej oblasti do cieľovej vznikli v tom čase viaceré neosémantizmy. Okrem iných patril k nim aj výraz *Gleichschaltung*. Jeho nový význam bol prevzatý z pojmovej oblasti elektrina. V nej označuje všetky vypínače v jednom okruhu, ktoré môžu byť zapnuté alebo vypnuté jedným hlavným vypínačom. Po uchopení politickej moci Hitlerom sa výraz „*Gleichschaltung*“ transponoval do sociálneho života. Podstata „*Gleichschaltung*“ spočíval vo vytvorení totalitnej a uniformovanej spoločnosti, v ktorej všetci bez kritiky vykonávajú rozkazy „*Führera*“. Tento výraz sa prekladá v historickej vede ako „koordinácia“, nacifikácia, usmernenie, synchronizácia, alebo tiež postavenie do radu. Pomerne často sa používa aj náprotivok *glajchšaltácia*, ktorú sa nacistom podarilo

¹⁰ Verschwörungs-Metaphern: Das unsichtbare Gift der Entmenschlichung, <https://steadyhq.com/de/mimikama/posts/32b308dd-a002-460c-8617-d2a3babdf773> [dátum prístupu: 14.12.2023].

uskutočniť prijatím série zákonov. Prostredníctvom nich získali úplnú kontrolu nad samosprávou a spolkovými krajinami. Štruktúry Weimarskej republiky boli likvidované a nahrádzané novými inštitúciami. Všetky dovtedajšie spolky a kluby museli prejsť pod kontrolu NSDAP alebo boli rozpustené. Glajchšaltáciou museli prejsť aj súdy, vzdelávacie inštitúcie atď. Všetky nezávislé rozhlasové spoločnosti boli pod kontrolou jednotnej a centrálné riadenej Ríšskej rozhlasovej spoločnosti. Z Goebelsovho popudu začali vyrábať lacné rádiá, cez ktoré sa šírila propaganda antisemitizmu, rasizmu a vojnových cieľov. Prejavy Hitlera a ďalších nacistov Goebels cielene limitoval, aby poskytol poslucháčom dostatočný priestor pre zábavu a uvoľnenie¹¹.

Keď napokon Nemecko vstúpilo do vojny, kľúčová ideológia s názvom „totálna vojna“ sa čoskoro začala dotýkať všetkých jeho občanov: od vojakov na fronte až po matky, ktorých prvoradou úlohou bolo rodiť jedno nemecké dieťa za druhým. V tom čase sa stalo frekventovaným sloganom *Blut und Boden* (slov. krv a pôda), ktoré vystihovalo dva základné princípy národného socializmu: ľudia sa definovali ako nemecká rasa podľa krvi – a nemecká pôda bola prirodzenou súčasťou tejto rasy. Jedným z plánov národného socializmu bolo zjednotiť všetky nemecké národy a im patriacu pôdu do veľkého štátu – Tretej ríše.

Náboženský jazyk

Súčasťou rétoriky národného socializmu bol náboženský jazyk. Propagandisti často používali výrazy, kolokácie a slogany, napr. „večný, zbožný, viera, vyznanie, prozreteľnosť, obeta, sväté rozhorčenie, nesmrteľná viera, večná nádej, viera vo Führera, Pane, požehnaj náš boj, Všemohúci Bože požehnaj naše zbrane, Boh s nami.“ Avšak slogan „Boh s nami“ (nem. Gott mit uns) nebol prvýkrát použitý v nemeckej armáde v období Tretej ríše, ale už v čase 30-ročnej vojny v pruskej heraldike. Výrazy prevzaté z náboženského jazyka používala vtedajšia moc a jej propagandisti na posilnenie vlastného pohľadu na svet, ktorý prezentovali obyvateľstvu ako nespochybniteľný a neotrasiteľný. Náboženské koncepty boli reinterpretované za účelom zdôvodnenia, resp. vysvetlenia zločineckých skutkov a záujmov nacizmu. Očividne nesväté veci boli reinterpretované ako sväté, napr. „svätá vojna“. Jazyk národného sociali-

¹¹ J. Drábik, *Fašizmus*, op. cit., s. 296-297.

zmu preberá koncepty z náboženstva a premieňa ich na prostriedok, ktorý má v ľuďoch vyvolať presvedčenie, že slúžia vyššej moci, avšak v skutočnosti slúžili opaku – násiliu a vraždám.

Bazálnou zložkou kresťanskej vierouky je učenie o trojjedinosti Boha – Otca, Syna a Ducha Svätého. V požehnaní obsiahnutú trinititu, t. j. trojjedinosť: „V mene Otca, Syna a Ducha Svätého...“ transponovali ideológovia národného socializmu do sloganu „Jeden národ, jedna ríša, jeden vodca“ (nem. Ein Volk, ein Reich, ein Führer) a replikovali ho v mnohých obrazoch, prejavoch a rozhlasových vysielaniach.

V ideológii súčasného Ruska sa prejavuje trojjedinosť Boha – Otca, Syna a Ducha Svätého v sloganoch: „Odna strana, odna semja, odna Ros-sija“ (slov. Jedna krajina, jedna rodina, jedno Rusko), „Bylo, stalo, bude“ (slov. Bolo, stalo sa, bude). Ďalší zo spôsobilcov, ako súčasná ruská propaganda narába s náboženským jazykom, aby forsírovala oficiálne politické a vojenské smerovanie krajiny, dokladuje citát ruského experta na medzinárodné vzťahy Karaganova. Uvádza, že po všetkých rokoch, počas ktorých sa zaoberá jadrovými zbraňami, dospel k nevedecky znejúcemu, no jednoznačnému záveru:

Vznik jadrových zbraní je dielom Všemohúceho, ktorý sa vydesil, keď videl, ako ľudia – Európania, a pridali sa k nim aj Japonci – rozpútali počas jednej generácie dve svetové vojny, ktoré si vyžiadali desiatky miliónov životov. Odovzdal preto ľudstvu zbraň armagedonu, prostredníctvom ktorej ukázal tým, ktorí stratili strach z pekla, že existuje. Na tomto strachu spočíval relatívny pokoj posledného trištvrtého storočia. Teraz je ten strach preč. Z pohľadu doterajších predstáv o fungovaní jadrového odstrašovania sa stalo niečo úplne nemysliteľné – vládnuce kruhy skupiny krajín v návale zúfaleho hnevu rozpútali v ‚podbrušku‘ jadrovej supervelmoci vojnu v plnom rozsahu¹².

Eufemizmy

Dôležitou súčasťou rétoriky sú eufemizmy, ktoré vyjadrujú nepríjemné alebo spoločensky nevhodné javy jemnejšie. Tie, ktoré sa používali v komunikácii v čase nacizmu, zakrývali najmä neľudské činy, aby ich robili mysliteľnými. K najfrekvencovanejším patrili:

¹² <https://dennikn.sk/3514485/zapad-sa-musi-zase-zacat-bat-jadrovych-zbrani-preto-by-sme-ich-teraz-mali-proti-nemu-pouzit-vyzyva-rusky-expert/?ref> [dátum prístupu: 14.12.2023].

- a) „Endlösung der Judenfrage“ – slov. konečné vyriešenie židovskej otázky (vyhubenie Židov);
- b) „auswanderungslustige Juden“ – slov. Židia túžiaci po emigrácii (Židia, ktorí museli emigrovať, aby si zachránili život);
- c) „Sonderbehandlung“ (SB) – slov. zvláštne zaobchádzanie so Židmi (masové vraždenie Židov);
- d) „Ballastexistenzen“ – slov. postihnutí, chorí ľudia. Nacisti ich považovali za bezcenných ľudí, ich usmrtením by bolo možné ušetriť podľa nacistov mnoho peňazí;
- e) „Kristalnacht“ – slov. Krištáľová noc. Metaforický výraz označuje židovské pogromy, ktoré sa odohrali v novembri 1938 a boli pri nich usmrtené desiatky Židov, vypálených množstvo synagóg. Spája sa s priebehom týchto pogromov, pri ktorých dochádzalo aj k rozbíjaniu výkladov na židovských obchodoch.

Používanie eufemizmov presahuje obdobie národného socializmu.

Uvádzame niektoré z nich:

- f) „Bratská internacionálna pomoc“ – okupácia Československa vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968;
- g) „úprava cien“ – tento eufemizmus používali politici a masovokomunikačné prostriedky v Československu do 1989. Snažili sa ním zakryť nepopulárne zdražovanie tovarov a služieb;
- h) „špeciálna vojenská operácia“ – oficiálne pomenovanie vojenskej okupácie Ukrajiny Ruskom v Ruskej federácii, ktorá začala vo februári 2022. Podľa Bžocha spočíva účel tohto eufemizmu v prevencii pred neprijemnými otázkami, ktoré prichádzajú na um a na jazyk každému mysliacemu človeku pri slove vojna: Kto napadol koho? Prečo? Je to spravodlivá vojna? Cieľom Putinovho eufemizmu je umlčať verejnosť, aby nekládla takéto a podobné otázky (2022).

Výrazné preferovanie masy a marginalizácia jednotlivca

Jednotlivec sám o sebe nemal v období národného socializmu žiadnu hodnotu. Na vzdorujúceho jednotlivca bol vyvíjaný nátlak, aby sa zriekol svojej individuality v prospech masy. Jednotlivec mal hodnotu, ale iba ako súčasť národného spoločenstva. Masa ľudí bola považovaná za „materiál“, ktorý sa dá pomerne ľahko ohýbať, najmä počas fakľových a ďalších pochodov, zhromaždení, keď nacistická moc používala predovšetkým jazyk pôsobiaci na emócie a otupujúci myseľ.

Štát má povinnosť s maximálnou starostlivosťou a presnosťou vytriediť prirodzene schopný ľudský materiál spomedzi všetkých a použiť ho v prospech širokej verejnosti¹³.

...veľké masové zhromaždenie by sa teraz malo konať každých sedem dní, t. j. raz týždenne¹⁴.

Keďže široké masy majú slabú schopnosť myslieť, nemali by sme byť prekvapení úspechom jazyka pôsobiaceho na emócie¹⁵.

V súčasnom Rusku v kontexte prebiehajúcej vojny proti Ukrajine sa tiež prejavujú rôzne spôsoby preferovania masy a marginalizovania jednotlivca. Transparentne ich reprezentuje nasledujúca udalosť. Cintorín v obci Nikolajevka neďaleko mesta Samara, na ktorom boli pochovaní žoldnieri ruskej súkromnej vojenskej spoločnosti PMC "Wagner", prešiel pár dní po smrti jej majiteľa Prigožina v júni 2023 nasledujúcou zmenou. Kríže s menami jednotlivých žoldnierov, dátumami ich narodenia a úmrtia, ako aj vence na ich pamiatku boli buldozérom zhrnuté na jednu kopu a hrobové jamy zrovnané so zemou (obrázok 1). Podľa miestnych sa má cintorín premeniť tak, že celá ulička, v ktorej boli pochovaní žoldnieri, sa stane rovným betónovým územím a na mieste každého hrobu by sa mala objaviť iba anonymná čierna pyramída¹⁶.

Obrázok 1: Cintorín v obci Nikolajevka neďaleko mesta Samara

<https://63.ru/text/gorod/2023/08/24/72634019/>

¹³ A. Hitler, *Mein Kampf*, op. cit., s. 481.

¹⁴ *Ibidem*, s. 518.

¹⁵ *Ibidem*, s. 52.

¹⁶ <https://63.ru/text/gorod/2023/08/24/72634019/> [dátum prístupu: 14.12.2023].

Prehnaná emocionalita

Prehnané používanie jazykovej emocionality malo vytvárať viac súcitu. Pozitívne pocity sa vzťahovali len na vlastnú skupinu „my“, teda na nemecké národné spoločenstvo, napr.

Ťarcha, ktorá bola na nemecký ľud uvalená, bola obrovská, jeho obeť v podobe daní a krvi neslýchané, a predsa si každý, kto nebol úplne slepý, musel uvedomiť, že to všetko bude márne¹⁷.

Avšak prehnané používanie emocionálnych vyjadrení znamenalo tiež cieľavedomé vytváranie nenávisťi k „nim“, napr. Židom. Komunikácia s masami nepotrebovala skutočnú informačnú hodnotu, ale mala v recipientoch vyvolávať predovšetkým pocity. Pocity iných sa dajú ľahšie ovládať, presvedčať mnohých bežných ľudí argumentami je oveľa náročnejšie. Preto sa stal obsah informácií pre propagandu národného socializmu irelevantným.

Čím skromnejší je ich vedecký balast a čím viac zohľadňujú výlučne pocity nás, tým je úspech výraznejší. Toto je najlepší dôkaz správnosti alebo nesprávnosti propagandy a nie úspešné uspokojenie niektorých učencov alebo estetickej mládeže¹⁸.

Súčasťou pozitívnych i negatívnych emocionálnych vyjadrení boli superlatívy, ktoré na jednej strane pozitívne vykresľovali a zveličovali národné spoločenstvo aj úspechy nacistického režimu. Veľmi často sa používali mnohé preexponované superlatívy, napr. „najtotálnejší, gigantický, monštruózny“. Okrem toho malo používanie superlatívov za cieľ prezentovať určité skutočnosti v mimoriadne negatívnom svetle, znevážiť ich nositeľov, napr. „najodpornejšie sľuby v oblasti ekonomiky, autori najohavnejšieho darebáckeho žartu“.

Skratky

Používanie skratiek je prejavom nepretržitého fungovania princípu ekonómie v jazykovej komunikácii. Preto je prirodzené, že sa vyskytovali aj v komunikácii v období národného socializmu v Tretej ríši.

¹⁷ A. Hitler, *Mein Kampf*, op. cit., s. 13.

¹⁸ *Ibidem*, s. 198.

Označovali sa nimi názvy rôznych spolkov a inštitúcií, napr. BDM (Bund Deutscher Mädel – slov. Spolok nemeckých dievčat), HJ (Hitlerjugend – slov. Hitlerova mládež), KDF¹⁹ (Kraft durch Freude – Radosťou k sile). Mnohé skratky boli tiež odrazom militarizovanej spoločnosti, ako aj jej dehumanizácie, napr. SS (Schutzstaffel – ochranný oddiel, polovojenská zložka NSDAP), KZ (Konzentrationslager – koncentračné tábory). Cieľavedomé a časté používanie skratiek politikmi a propagandistami Tretej ríše spôsobovalo, že verejnosť si postupne prestávala uvedomovať dehumanizačnú a manipulatívnu silu jazyka propagandy.

Autoritársky štýl

Zo samotnej podstaty Tretej ríše, ktorá patrila k totalitným režimom, vyplýva fakt, že nacistickí pohlavári zámerne stvárňovali každodennú realitu prostredníctvom autoritárskeho štýlu. V armáde a v totalitných režimoch všeobecne je protirečenie väčšinou neakceptovateľné. Protirečenie si vyžaduje vlastné myslenie a schopnosť kritizovať. Spoločnosť, ktorá je prísne hierarchická a organizovaná podľa princípu vodcu, používa autoritársky, resp. imperatívny jazykový štýl, aby zabránila začiatku kritiky. Príkaz musí byť vykonaný okamžite a bez protirečenia.

V tejto škole sa chlapec premení na muža; a v tejto škole sa musí naučiť nielen poslúchať, ale získať aj predpoklady na neskoršie rozkazovanie. Musí sa naučiť mlčať nielen vtedy, keď je právom napomenutý, ale mal by sa naučiť v prípade potreby aj mlčky znášať nespravodlivosť²⁰.

Záver

V príspevku sa pomenúvajú a charakterizujú na pozadí vybraných reprezentatívnych vyjadrení niektoré nosné vlastnosti verejnej komunikácie, ktoré preferovali mocenské štruktúry Tretej ríše v komunikácii s verejnosťou. Na konkrétnych reprezentatívnych vyjadreniach sa v ňom poukazuje aj na to, ktoré vlastnosti totalitného jazyka Tretej ríše sa vyskytujú vo verejnej komunikácii v súčasných diktatúrach, ale aj v otvorenej spoločnosti. K dehumanizácii určitých skupín a jej členov dochádza najmä prostredníctvom vyjadrení, ktoré sú založené na metaforickej ob-

¹⁹ KDF bola voľnočasová inštitúcia, ktorá podporovala a organizovala voľnočasové aktivity bežných ľudí – festivaly, koncerty, divadelné predstavenia, cestovanie loďou a vlakmi.

²⁰ A. Hitler, *Mein Kampf*, op. cit., s. 459.

raznosti. Cílem ich autorov je vytvárať a šíriť nenávisť k určitej skupine alebo jej členom. Cez túto metaforickú obraznosť redukovujú biologicko-sociokultúrnu podstatu človeka na biologickú. Príspevok uvádza iba niektoré presahy jazyka Třetí říše do neskorších období a niektoré prejavy dehumanizácie v súčasnej „hate speech“. Z pohľadu jeho autora môže byť príspevok podnetom ku komplexnejšiemu opisu a vysvetleniu nenávisťných prejavov v súčasnej komunikácii.

Literatúra / References

Burke K., *Die Rhetorik in Hitlers „Mein Kampf“ und andere Essays zur Strategie der Überredung*, Frankfurt a. M. 1973.

Bžoch A., *Prvou obeťou vojny je pravda*, <https://dennikn.sk/2756656/prvou-obetou-vojny-je-pravda/>.

Cancik H., „Wir sind jetzt eins.“ *Rhetorik und Mystik eine Rede Hitlers* (Nürnberg, 11.09.1936), v Kehrer, G. (Hrsg.): *Zur Religionsgeschichte der Bundesrepublik Deutschland*, München 1980, s. 13-48.

Danesi M., *Politics, Lies and Conspiracy Theories*, London 2023, <https://doi.org/10.4324/9781003349143>.

Domarus M., *Hitler. Reden und Proklamationen 1932-1945*, Bd. 1. München 1988.

Drábik J., *Fašizmus*, Bratislava 2019.

Fröhlich E. (Hrsg.), *Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Sämtliche Fragmente*, Bd. 2., München 1987.

Hitler A., *Mein Kampf (German Language Edition)*, Elite Minds, Incorporated, 2010.

Hodge R., Kress G., *Social Semiotics*, London 1988.

Gora krestov: pod Samaroj razvorotili kladbišče ČVK „Vagner“. „Samara online“, <https://63.ru/text/gorod/2023/08/24/72634019/>.

Grieswelle D., *Propaganda der Friedlosigkeit. Eine Studie zu Hitlers Rhetorik 1920-1933*, Stuttgart 1972.

Kaderka P., Multimodální komunikace, [in]: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, https://www.czechency.org/slovník/multimodální_komunikace).

Klemperer V., *Chci vydat svědectví. I., Deníky 1933 – 1941*, Praha 2002.

Klemperer V., *Chci vydat svědectví. II, Deníky 1942–1945*, Praha 2004.

Kress G., *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*, London 2010.

Lankheit K. A., (Hrsg.): *Hitler. Reden, Schriften, Anordnungen*, Bd. 4, Teil 3, München 1996, s. 138-144.

Liberati P., *So trug Sprache zum Aufstieg des Nationalsozialismus bei*, <https://de.babel.com/de/magazine/sprache-im-nationalsozialismus>.

Mikloš I., *Ako to číta Ivan Mikloš? Hrozí Amerike diktatúra? A čo robiť, aby sa tak nestalo?* <https://e.dennikn.sk/3737326/ako-to-cita-ivan-miklos-hrozi-amerike-diktatura-a-co-robit-aby-sa-tak-nestalo/?ref=list>.

Pankau J.G., *Rhetorik im Nationalsozialismus*, in: Dyck, J. (Hrsg. u.A.): *Rhetorik. Ein internationales Jahrbuch. Bd. 16*, Tübingen 1997.

Podmaník M., *Témy a jazyk strany Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko v kampani pred parlamentnými voľbami 2016*, v: <https://is.muni.cz/th/mhoro/final.pdf>.

Sauer W., *Der Sprachgebrauch von Nationalsozialisten vor 1933*, Hamburg 1978.

Schmitz-Berning C., *Vokabular des Nationalsozialismus*, Berlin 1998.

Schnauber C., *Wie Hitler sprach und schrieb. Zur Psychologie und Prosodik der faschistischen Rhetorik*, Frankfurt a. M. 1972.

Van Leeuwen T., *Introducing Social Semiotics*, London and New York 2014.